

MUSEOVIRASTO
Rakennushistorian osasto

KERTOMUS RAKENNUSJÄÄNNÖKSEN TUTKIMUKSESTA JA KONSERVOINNISTA HATTULAN VANHAN KIRKON KIRKKOMAALLA 1993

Markus Hiekkanen

Taustaa

Hattulan Vanhan kirkon kirkkomaalta, kirkon pohjoispuolelta löydettiin 1938 tasoitustöiden yhteydessä kivistä ja tiilistä muurattu nelisivuinen rakennuksen raunio (ks. Hämeen Sanomat 19.7.1938; Oskari Niemen muistiinpanot todennäköisesti vuodelta 1938; nämä KHO:ssa = kulttuurihistorian osaston historian yksikön arkistossa; *Analecta Archaeologica Fennica* X, 1942, s. 141, 148, 162, 176, 222-223). Se tutkittiin arkeologisesti samana kesänä ja restauroitiin. Tutkimuskertomusta ei ole laadittu. Raunio herätti tieteellistä mielenkiintoa ja sen luonteesta käytiin vilkasta keskustelua (ks. erityisesti I. Krongvist, Hattulan kirkon pyhän ristin muistoja, SM XLVIII 1941, pain. 1942; J. Rinne, Ristintien muistoja keskiajan kirkostamme, SKHS toimituksia XLVII, 1945; E. Kartano, Har-

tauskappeli vai sakaristo, SM LIII 1946, pain. 1947, joissa päätulkinnat on esitetty ja perusteltu).

Konservoitua rauniota jouduttiin korjaamaan jo 1947 muuraamalla irtaantuneet tiilet paikalleen ja peittämällä muurin harja maalla (Lars Petterssonin muistio 27.5.1946; O.E. Kivistön kertomus 10.11.1947; KHO historian yksikön arkisto). Jo 1948-49 tämä eristyskerros oli rikkoutunut itäseinässä ja tiilimuuraus ilmeisesti rikki (Olof af Hällströmin tarkastuskertomus 23.5.1949; O.E. Kivistön kertomus 20.12.1949; molemmat KHO historian yksikön arkisto). Samasta asiasta huomautettiin 1951 (O.E. Kivistön kertomus 2.10.1951; KHO historian yksikön arkisto) ja korjaukset tehtiin kesällä 1952 (O.E. Kivistön kertomus 12.12.1952; KHO historian yksikön arkisto). Vuonna 1956 todetaan kivien ja tiilien taas rapautuneen irti (O.E. Kivistön kertomus 7.7.1956; KHO historian yksikön arkisto), mutta tietoja korjauksesta ei museoviraston arkistoista löydy.

Vuonna 1974 todetaan kirkkoa koskevien tulevien toimenpiteiden joukossa raunion konservointi (Maija Kairamon kertomus 28.6.1974; RHO arkisto), mutta tietoja siitä, tehtiinkö näin, ei ole. Ainakaan vuoden 1975 salaojituskaivausten aikana ei konservointia liene tehty (Kaarina Rissasen kertomus 11.5.1975; RHO arkisto). Hattulan seurakunnan talouspäällikkö Martti Taivainen, joka aloitti virassaan seurakunnassa vuonna 1969 totesi minulle nyt tehtyjen kaivausten aikana, ettei hänen virassaoloaikanaan rauniota ole korjattu millään tavoin.

Saadakseni mahdollisesti selville, onko korjauksia tehty vuosien 1952 ja 1969 välissä haastattelin 11.8. yhdessä talouspäällikkö Taivaisen kanssa Hurttalassa asuvaa eläkeläinen Aini Niemistä (os. Lomatie 2, 13720 Parola, p. 712145), joka 1950-luvulta lähtien aina vuoteen 1968 tai -69 asti oli kirkossa lipunmyyjänä ja oppaana. Hän oli

tuolloin ja nytkin hyvin kiinnostunut kirkon menneisyydestä seuraten tarkoin mm. sitä koskevia korjaustöitä. Arvelimme häneltä ehkä saavamme tietoja siitä, onko rauniota korjattu 1950-luvun jälkipuoliskolla tai myöhemminä vuosikymmeninä. Keskustelu rönkyli moniinkin kiinnostaviin asioihin, mutta näyttää siltä, ettei rauniota hänen työssäoloaikanaan olisi korjattu. Aivan varma tästä ei kuitenkaan voi olla, sillä vanhan ihmisen muisti saattoi pettää.

Kirkolle tekemieni virka- ja tutkimusmatkojen aikana olen jatkuvasti kiinnittänyt huomiota raunion rappeutumiseen. Ensimmäisen kerran se otettiin esille seurakunnan edustajan talouspäällikkö Martti Taivaisen kanssa tehdessäni kaivauksia asehuoneen länsiseinän luona kesäkuussa 1987 (ks. Markus Hiekkasen tutkimuskertomus 7.2.1989; RHO arkisto). Korjaus on käynyt yhä pakottavammaksi (Markus Hiekkasen matkakertomukset 9.8.1990 ja 17.4.1992; RHO arkisto).

Sopimus raunion konservoinnista tehtiin seurakunnan ja museoviraston välillä museoviraston suorittaman tarkastuksen 29.4.1993 jälkeen (ks. Markus Hiekkasen, Pentti Pietarilan, Sakari Mennun ja Erkki Törmin matkakertomus 3.5.1993; RHO arkisto). Kaivaustutkimukseen tarvittavan työvoiman ja -välineet sekä rakennustarvikkeet antoi käyttöön seurakunta, kun taas museovirasto johti tutkimukset, laati konservointisuunnitelman ja valvoi työn suorituksen.

Todettakoon tässä, että yhteistyö seurakunnan ja museoviraston välillä oli koko työn ajan saumatonta.

Kaivaukset

Lähtökohdat

Raunion tarkastuksissa, mm. 29.4.1993, oli todettu, ettei sen kuntoa voida perusteellisesti määrittellä ilman harjan päällä ja sivuilla olevan turpeen ja kasvillisuuden (ks. negat. 108720-26) poistamista. Tämä todettiin olevan toinen päätehtävä.

Pidin tarpeellisena laajempaakin kaivausta voidaksemme mahdollisesti vastata joihinkin tieteellisiin kysymyksiin. Ensiksikin halusin tehdä riittävän syvälle ulottuvan kaivauksen raunion eteläosan kohdalla sen selvittämiseksi, onko rakennuksessa ollut eteläseinä vai ei (ks. myös kertomukseni 9.8.1990; RHO arkisto). Vastauksesta voisi saada aineksia sen asian selvittämiseksi, onko kysymyksessä oleva rakennus ollut eräänlainen ristintien kappeli (Kronqvist, Rinne) vai kirkkoon kuulunut aikaisempi sakaristo (Kartano).

Toiseksi halusin laajentaa kaivausta raunion itä- ja länsipuolelle sen seikan selvittämiseksi, onko rakennukseen liittynyt muita kivisiä rakenteita. Työhypoteesina saattoi nimittäin esittää, ettei rakennus olisi alunperin ollut sen enempää kappeli kuin sakaristo, vaan tiilestä rakennettu porttirakennus. Tälle ajatukselle on taustana se, että keskiaikaiseksi kirkkomaaksi on Hattulan kirkkomaan tavattoman laaja ja varsinkin kirkon pohjoispuolella on sakariston ja pohjoisaidan etäisyys kohtuuttoman suuri. Suomen keskiajan kirkkomaita koskevan systemaattisen kortistoni

mukaan kaikissa kirkoissa etäisyys sakariston ja pohjoisaidan välillä on korkeintaan 10 metriä. Hattulassa se taas on 24 m.

Kolmanneksi halusin kaivamalla raunion sisäpuolen kokonaan auki selvittää, onko täällä muita rakenteita kuin jo 1938 löydetty tiililattian katkelma luoteiskulmassa. Muilla rakenteilla tarkoitetaan tässä esim. itäseinän vieressä olevaa alttarinperustusta tai missä tahansa lattia-alueella olevaa ehtoollisviinin säilytyskuoppaa. Tällaiset rakenteet voisivat antaa tukea rakennuksen tulkinalle sakaristoksi.

Kaivausten kulku

Ennen kaivausta valokuvasin sakariston pohjoisseinän länsiosaa vasten asetetuilta tikapuilta raunion (negat. 108727-30) ottaen myös muutaman detailjikuvan lähempää (negat. 108736-37) sekä yleiskuvia kirkkomaan pohjoisosasta (negat. 108733-35). Myös Polvianderin haudan kuvasin tikkailta (negat. 108732). Kaivaus aloitettiin 10.6. siten, että merkitsin alustavasti kaivettavan alueen sisäliangalla raunion ympärille (negat. 108739). Arto Hasari poisti liian heinän raunion sisältä ja ympäriltä (ks. negat. 108738). Tämän jälkeen aloitin turpeen poistamisen raunion harjan päältä yhdessä seurakunnan kaivausapulaiseksi osoittaman hattulalaisen Leo Salmelan kanssa (negat. 108831). Todetakaan tässä, että ammattikoulua käyvä Salmela teki kaikki hänelle osoittamani työt innostuksella ja perusteellisesti, osoittaen myös tällaisessa kaivaustyössä tarpeellista oma-aloitteisuutta.

Jo samaan iltapäivään mennessä saimme harjan puhdistetuksi, joskin tosin tulos oli vielä karkeaa. Samoin saimme kaivettua kapeat koeojat sisäli-

lankojen sisäpuolella välittömästi muurin vieressä. (Negat. 108739-58)

Seuraavalla viikolla jatkoi Salmela muurin puhdistamista mullasta ja juurista. Samalla hän myös sisukkaasti poisti pihlajien juurakot raunion luoteiskulman pohjoispuolelta ja itäseinän pohjoisosasta. Pohjoisseinän itäosassa oli runsaasti kaivamista eräänlaisessa kuopassa, johon oli joutunut runsaasti nokipitoista maata ja hiiltä. Kävin tarkastamassa työn 16.6. (negat. 108760-68). Käynnin aikana aloimme kaivaa raunion sisäosaa auki samoin kuin laajentaa em. ulkopuolista koeojaa sisälilangan osoittamaan leveyteen. Tätä työtä Salmela sitten jatkoi muiden kirkkomaahan kuuluvien töiden ohessa 3-4 seuraavaa viikkoa. Annoin hänelle myös ohjeen alkaa varovaisesti tehdä määritellyllä alueella syvemmälle ulottuvaa kaivausta raunion eteläosassa tarkoituksena etsiä oletettamani eteläseinän perustus. Otin myös muutaman mustavalkoisen valokuvan kirkosta lännen suunnalta (negat. 108759, 108769-70).

Seuraavan kerran kävin paikalla 12.7. yhdessä arkkitehti Sakari Mentun (negat. 108776) kanssa. Raunion sisäpuolelta oli pintaturve ja muutamia senttimetrejä sen alla olevaa kivennäismaata poistettu kokonaan (negat. 108775). Ulkopuolella oli nyt 1 m:n levyinen koeoja, samalla tavalla kaivettuna kuin sisäpuolella. Raunion eteläosaan Salmela oli kaivanut itä- ja länsiseinän eteläosien väliin muuta kaivettua maata 25-30 cm syvemmälle ulottuvan koekuopan (negat. 108771-73). Kuopan pohjoisreuna sijaitsi sillä linjalla, jonka muodostavat kolme itä-länsisuuntaiseen riviin asetettua isohkoa kiveä, jotka pantiin paikoilleen vuoden 1938 restauroinnissa (ks. KHO kuva-arkisto, negat. 27885, valok. E. Kartano; 29465, valok. E. Laakso 1940). Ne näkyivät ennen kaivausta myös maanpinnalla ja merkitsivät Kartanon oletettaman eteläseinän kulun. Kuopan eteläreuna oli sama kuin kaivausalueen eteläreuna, so. Polvianderin haudan

eteläseinän linja (negat. 108774). Salmela oli ohjeitteni mukaan pikkutarkasti puhdistanut muurit kaikesta irtomaasta ja rapautuneesta laastista, joten kohde oli valmis korjattavaksi.

Käynnin aikana sovittiin restaurointitoimien käytännön yksityiskohdista ja aikataulusta; työt aloitettiinkin samana päivänä (negat. 108776). Näiden mukaisesti tehtiinkin rauniolla vain restauroimistöitä seuraavien viikkojen aikana (ks. näistä jäljempänä). Kävin tarkastamassa töiden edistymistä 29.7. yhdessä Maija Kairamon ja Pentti Pietarilan sekä Martti Taivaisen kanssa (negat. 108791-97). Tällöin tarkastettiin myös myynti- ja näyttelytilaksi muutettu pitäjänmakasiini (vielä äskettäin Mehiläismuseo) ja kirkko (negat. 108787-90; ks. myös matkasta tehty erillinen muistio, päiväämätön, RHO arkisto).

Raunion restaurointityöt olivat muurauksen osalta valmiit heinäkuun loppupuolella (ks. myös negat. 108785-86, valok. Jaakko Holm 22.7.). Tämän jälkeen saatettiin elokuun alkupuolella ryhtyä syventämään raunion eteläosassa aloitettua koekuoppaa mahdollisen eteläseinän perustuksen löytämiseksi. Työ edistyi hitaasti, sillä Salmela joutui tekemään myös muita töitä kirkkomaalla ja uudella hautausmaalla. Riittävään syvyyteen päästiin 11.8. mennessä, jolloin tarkastin kaivauksen tulokset paikalla. Mittasin ja vaaitsin esille tulleet perustus kivet. Mittaustyön tulokset siirsi työmestari Tapio Hirvonen heinäkuun aikana työmestari Eero Jaman kanssa mittaamaansa ja piirtämäänsä tutkimuspohjaan mutta ei sen sijaan leikkauksiin (Hattula Pyhän ristin kirkko, "Sakaristonraunio", pohja, leikkaukset A, B, C, D, E, F, 1:25, päiv. Tapio Hirvonen 1.9.1993, sign. 082.1.39; RHO arkisto)

Valokuvattuani raunion ja koekuopan (negat. 108798-815, 108820-25) tein matkan Hattulan Tyrväntöön, missä tein sakaristoa koskevia mittauksia väitöskirjaani varten. Tänä aikana Salmela täytti

kaivauksissa esille nousseilla kivillä ja tiilenkappaleilla raunion eteläosan koekuoppaa. Palattuani Tyrvännöstä ja tarkastettuani työn (negat. 108816-18) kuoppa täytettiin kokonaan, nyt myös maalla (negat. 108819) ja pinta siistittiin.

Havaintoja

Jo muurien harjoja peittäneen turpeen poistamisen yhteydessä (negat. vrt. 108727-30 ja 108739-58) saattoi todeta, että suurin osa kiviä ja tiiliä raunion yläosassa on edellisten restaurointien ajalta. Länsiseinän eteläosassa oli kuitenkin korkeammalle (ylimpien yläpinta +94,55-94,65 mpy) koHoavia ilmeisen alkuperäisiä kiviä (negat. 108751-53, -60). Saman seinäosuuden pohjoisosassa puolestaan oli multakerros paksumpi (kivien yläpinta n. +94,45-94,50), joten näyttää siltä, että seinän tasoeroja on tietoisesti tasoitettu. Länsiseinän sisäpinnassa on vain jokunen tiili. Yläpinnassa oli irtonainen rautatiili, mitat 27,5 x 12 x 6,5. Keskiosassa itäpinnan päällä oli irtonainen kivi- ja tiilijana jonkin edeltävän restauroinnin ajalta (negat. 108752, -75). Se purettiin korjausta varten ja paikalle muurattiin uudet. Seinän pohjoisosassa alhaalla on alkuperäinen, n. 2,0 m pituinen ja 0,8 m levyinen kivilaaka (korkeimmillaan pohjoisosassa +94,39; (negat. 108753-54, -66). Ulkopinnassa on kiviperustuksen päällä varsinkin pohjois- ja keskiosassa useita alkuperäiseltä näyttäviä tiiliä, pääasiallisesti sidemuurauksena (negat. 108751, -60). Tiilet ovat suurehkoja, kooltaan 29-29,5 x 14-15 x 10-10,5.

Pohjoismuurin eteläsivulla oli useita irtonaisia, pystyyn asetettuja kiviä (korkein +94,35), joiden muuraustapa oli siten kyseenalainen (negat.

108740, -42, -54, -66). Alkuperäinen muuri on tässä purettu maanpintaa myöten ja mainitut kivet ovat restaurointikorotuksia. Seinän itäosassa oli laaja kuoppa, joka oli täynnä noen- ja hiilensekaista maata; ympärillä on restauroinnin aikana asetettuja kiviä (n. +94,35). Mukana oli myös tiilen- ja kivenpaloja. Tässä oli myös kasvanut pihlaja,

jonka juuriston poistaminen oli vaivalloinen urakka. Kuoppa ulottui aina koillisnurkassa olevan ruoteenalun taakse (negat. 108756). Seinän ulkopinnassa keskellä oli viisi sidetiiltä rinnakkaisen kivilaa'an päällä (yläpinta +94,22; negat. 108746). Tiilikoko 28,5-29 x 14,5-15 x 9,5-10,5). Seinän länsiosassa, pohjoispuolella on eräässä alkuperäiseltä näyttävässä tiilenkatkelmassa, joka näyttää olevan alkuperäisessä laastissa, märkään saveen tehty kirjaimen A (kärki länteen) muotoinen kuvio (ks. myös mittauspohja 1.9.1993).

Itäseinän sisäpinta on alinna olevan kivimuurauksen päällä muurattu lähes kauttaaltaan tiilestä melkein koillisnurkan ruoteenalun tienoilta 0,5 m päähän seinän eteläpäätä. Tiilien koko oli 26-27 x 13 x 9-9,5 ja muuraus munkkilimitystä. Tiilet olivat irrallaan sementtipitoisen laastin murenuttua. Myös ulkopinnassa, varsinkin pohjoisosassa oli runsaasti tiiltä (negat. 108747, -49, -64-65). Seinä oli korkeimmillaan pohjoisosassa, missä eräiden kivien yläpinta oli tasolla +94,65-94,90. Raunion koilliskulmassa olevan kiven korkeus on +94,23. Seinän korkeus laskee etelää kohti ja on eteläpäässä +94,20-94,25.

Tuloksia

Tutkimukselle asetetut tehtävät osoittautuivat laajuudeltaan realistisiksi ja työhypoteeseja voitiin riittävästi testata (ks. edellä luku Lähtö-

kohdat). Kaikkiin kysymyksiin ei voitu kuitenkaan lopullisesti vastata, mutta tärkeä tulos on se, että eräitä tulkintavaihtoehtoja voitiin sulkea pois tieteellisen keskustelun piiristä.

Raunion eteläosaan tehdystä laajasta koekuopasta tuli esiin runsaasti suurehkoja, lohkottuja kiviä latomuksena, joka kulki itä-länsisuuntaisena länsi- ja itäseinän eteläpään välissä. Latomus oli länsiosassa tiheämpi kuin itäosassa. Kivet oli selvästi kylmäladottu ja muodostivat seinän perustuksen alimman osan, jossa ei ole käytetty laastia. Perustuksen yläosa samoinkuin seinän alin osa on purettu kokonaan pois.

Perustus jäi 1938 löytymättä, koska paikalla ei kaivettu riittävän syvälle, vaan tyydyttiin pintamaan poistoon. Maanpinnan korkeus seinän kohdalla oli ennen kaivausta +94,00-94,05 ja ensimmäiset varsinaiset perustukseen kuuluvat kivet tulivat esiin +94,55-94,65 korkeudelta. Ne ovat siis 40-50 cm syvyydessä.

Esiin tulleet kivirakenteet osoittivat sitovasti, että rakennuksessa on ollut myös muurattu eteläseinä. Tällaisen olemassaoloa Iikka Kronqvist varovaisesti epäilee (1942). Missään tapauksessa kysymyksessä ei siis voi olla kappelintapainen rakennus, jonka eteläseinän tilalla olisi ollut kaariaukko, vaan rakennus on ollut suljettu. Tämän pitemmälle ei kaivaus tutkimuksen ongelmia ratkaissut. Niinpä eteläseinän olemassaolo ei vastaa kysymykseen, oliko kysymyksessä nykyistä edeltävä sakaristo vai kappeli.

Kaivausalueen laajentaminen n. 1 m päähän kaikkien seinien ulkopinnasta osoitti, ettei raunioon liity muiden rakennusten tai rakenteiden osia. Niinpä minkäänlaista jäännösta ennen kaivausta työhypoteesina esillä olleesta kirkkomaan aidasta, johon raunio olisi liittynyt porttirakennuksena, ei tullut esiin. Täten siis mahdollisuus, jonka mukaan rakennusraunio olisi ollut porttirakennus näyttäisi siis jäävän pois. Silti jää epäily,

sillä kirkkomaan nykyinen aita on - kuten edellä todettiin - liian etäällä kirkkorakennuksesta, kun tilannetta vertaa muihin keskiaikaisiin kirkkoihin.

Lisäksi on otettava huomioon raunion pohjois-seinän keskiakselilta itään olevat sidetiilet ulkopinnassa. Niiden keskiaikaisuus on varma; ne näkyvät myös 1938 kaivauksen aikana otetussa valokuvassa, negat. 27884, E. Kartano, KHO kuva-arkisto). Varsinkin kaivauspaikalla tarkasteltuna niissä oli vahva kynnyskivien leima, joka ei välttämättä näy valokuvissa tai piirustuksissa. Mitään positiivisia osoituksia tällä kohdalla olleesta oviaukosta ei silti ole. Raunion luonne porttirakennushypoteesin kannalta jää avoimeksi ja tulevien tutkimusten varaan.

Myöskään raunion sisäpuolta kaivettaessa ei tullut esille viitteitä, jotka olisivat antaneet edellytyksiä tulkintojen tekemiseen. Ainoa esille kaivettu kiinteä rakenne oli luoteisnurkan tiili-alue (negat. 108741-42, -53, -66), joka lienee ollut osa rakennuksen lattiaa. Tiiliä oli kuusi kappaletta kahdessa itä-länsisuuntaisessa rivissä siten, että tiilien pituussuunta on pohjois-etelä (ks. mittauspohja 1.9.1993). Tiilet olivat hyvin hauraita ja osaksi murentuneet. Todennäköisesti vuonna 1938, jolloin ne löytyivät (negat. 27885-86, -91, E. Kartano 1938, ; KHO kuva-arkisto), niiden saumoihin on pantu sementtilaastia (negat. 29465, E. Laakso 1940, KHO kuva-arkisto), samoin alle, mutta alunperin ne lienevät olleet hiekan päällä ilman sideainetta. Valokuvasta negat. 27891 näkyy myös, että 1938 tiiliä oli enemmänkin, sekä etelään että itään nyt esille kaivetusta mutta että tiilimassa oli tuolloin niin haurasta (näkyy hyvin kuvassa), ettei se kestänyt vaan poistettiin.

Tiililattia sinänsä ei kerro rakennuksen käytöstä mitään, sellainen on voinut olla niin sakaaristossa, kappelissa kuin porttirakennuksessa. Muita rakenteita (esim. alttarinperustus, viinin

säilytyskuoppa) ei siis rauniosta tullut esiin, vaan pintamullan alla oli paikalle tuotua moreeni- a. Sen alla oli tiiviimpi, savensekainen hiekka, jossa ei ollut edes hautoja, muutamia luita kylläkin. Esinelöydöt käsittivät rautanauvoja, jokusen saranankatkelman, ikkunalasia (ei lasimaalauksia) sekä paloja rakennuksen sisäseinien rappauksesta, joista muutamassa oli Pentti Pietarilan mukaan punaista maalausta. Löydöt ovat toistaiseksi Hattulan seurakunnassa.

Raunion restaurointi

Kuten yllä todettiin oli pääedellytys restauroinnille muureja peittäneen turpeen ja muun irtaimen aineksen poistaminen, joka sitten tehtiin 10.6.-12.7. välisenä aikana. Samalla poistettiin pihlajien juuristot muurien vierestä. Arkkitehti Sakari Mentu laati restaurointia varten suunnitelman (RHOA), jonka lähtökohtana oli varsin kevyt käsittely, mutta kuitenkin niin, että varsinaisten korjaustoimenpiteiden määrä tulevina vuosina jäisi mahdollisimman vähäiseksi. Paikalleen muurattavien tiilien ja kivien ja siten raunion koko tulevan volyymin määrittivät edelliset korjaukset. Niinpä itäseinän sisäpinnan vasta 1938 tehty munkkilimitysmuuraus palautettiin, samoin länsiseinän sisäpinnan tiili- kivistä. Itäseinän ulkopinnassa muurattiin yläpintaan tiilien sarja. Pienempiä paikkauksia tehtiin eri puolilla.

Restauroinnin teki seurakunnan monitoimimies Arto Hasari apulaisenaan Salmela. Työ alkoi 12.7. itäseinän ulkopinnan korjauksella (negat. 108776). Sideaineena oli tarkoitus käyttää kalkkilaastia, lisäksi valkoista portlandinsementtiä. Tätä ei kui-

tenkaan ollut käytettävissä, vaan seurakunta käytti valmissekoitetta. Korjattujen kohtien päälle valettiin lautamuotin avulla sementtilevyä, jonka nokka työntyy hiukan muurin pystypinnasta ulos veden muuriin imeytymisen estämiseksi (negat. 108785-86).

Muuraustöiden valmistuttua levitettiin muurien päälle sitkasta peltosavea noudatellen pinnan epätasaisuuksia (negat. 108791-810, 108820-25). Tämän annettiin kuivaa, minkä jälkeen lisättiin humuspi-toista hiekkaa ja turvetta sekä istutettiin kuivan paikan kasveilla.

Raunion sisä- ja ulkopuolella olevalta alueelta poistettiin rikas ruokamulta ja jätettiin se tietoisesti laihaksi, jotta kasvillisuus ei niin helposti pääsisi peittämään rauniota. Pintavesi ohjattiin kallistuksen ja savieristyksen avulla juoksemaan länsiseinän kohdalla pohjoiseen ja pitkkin pohjoisseinän viertä itään. Siten estettiin vedenjuoksu länsiseinän eteläpään ja Polvianderin haudan välistä.

Helsingissä 8. helmikuuta 1994

Markus Hiekkänen

Hattulan kirkolta vuonna 1993 löytyneitä esineitä ja niiden katkelmia.

(Poistettu 25.8.2010)

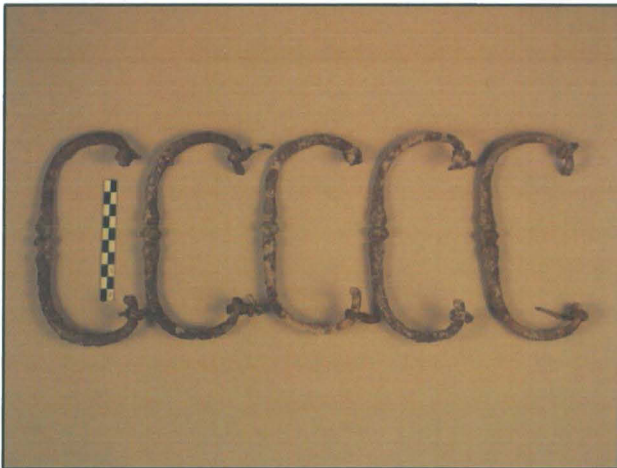
Kuvat E. Pettäý

Vaaleita ikkunalasin palasia

Vihreä ikkunalasin palanen (tutkimuksissa löytyi useita palasia)

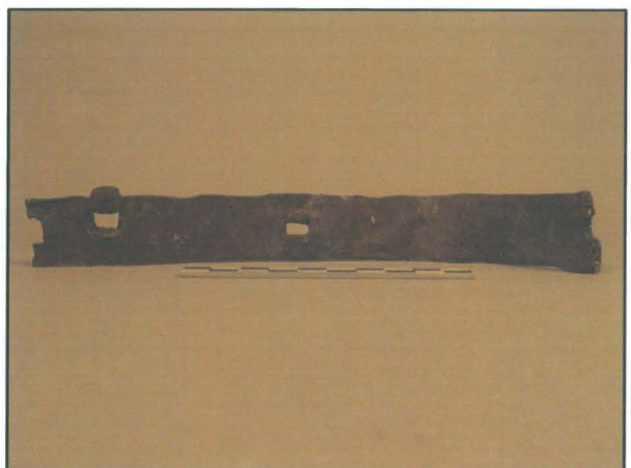
Arkun kahvoja

Taottuja rautanauvoja

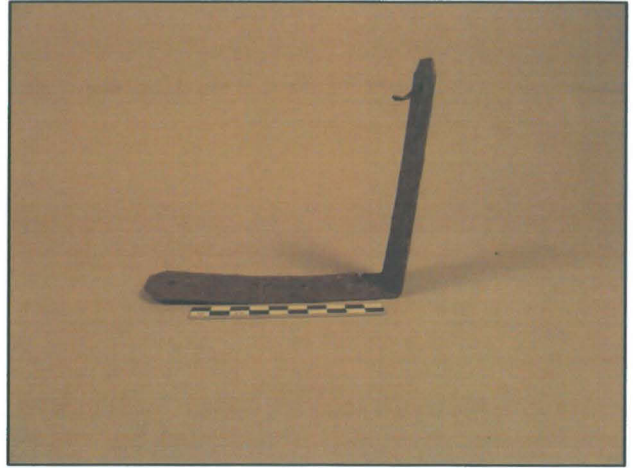
Rautaesineen katkelma

Rautaesineen katkelma

Rautaesineen katkelma

Rautaesineen katkelma

HATTULAN KIRKKO

HATTULA

RAKENNUSJÄÄNNÖKSEN KAIVAUS JA RESTAURDINTI 1993
RAK. JÄÄNNÖS ENNEN TÖIDEN ALKUA

1

HATTULAN KIRKKO

RAKENNUSJÄÄNNÖKSEN KAIVAUKSET JA RESTAUROINTI 1993

RAK. JÄÄNNÖS TÖIDEN ALKUVAIHEESSA

HATTULA

2

HATTULAN KIRKKO

RAKENNUSJÄÄNNÖKSEN KAIVAUS JA RESTAUROINTI 1993
RAK. JÄÄNNÖS SEN JÄLKEEN KUN SEINÄT JA YMPÄRISTÖ OLI
KOKON. OTETTU ESIIN

HATTULA

3

NEGAT. PUOTTUV. ARK.

HATTULAN KIRKKO

HATTULÄ

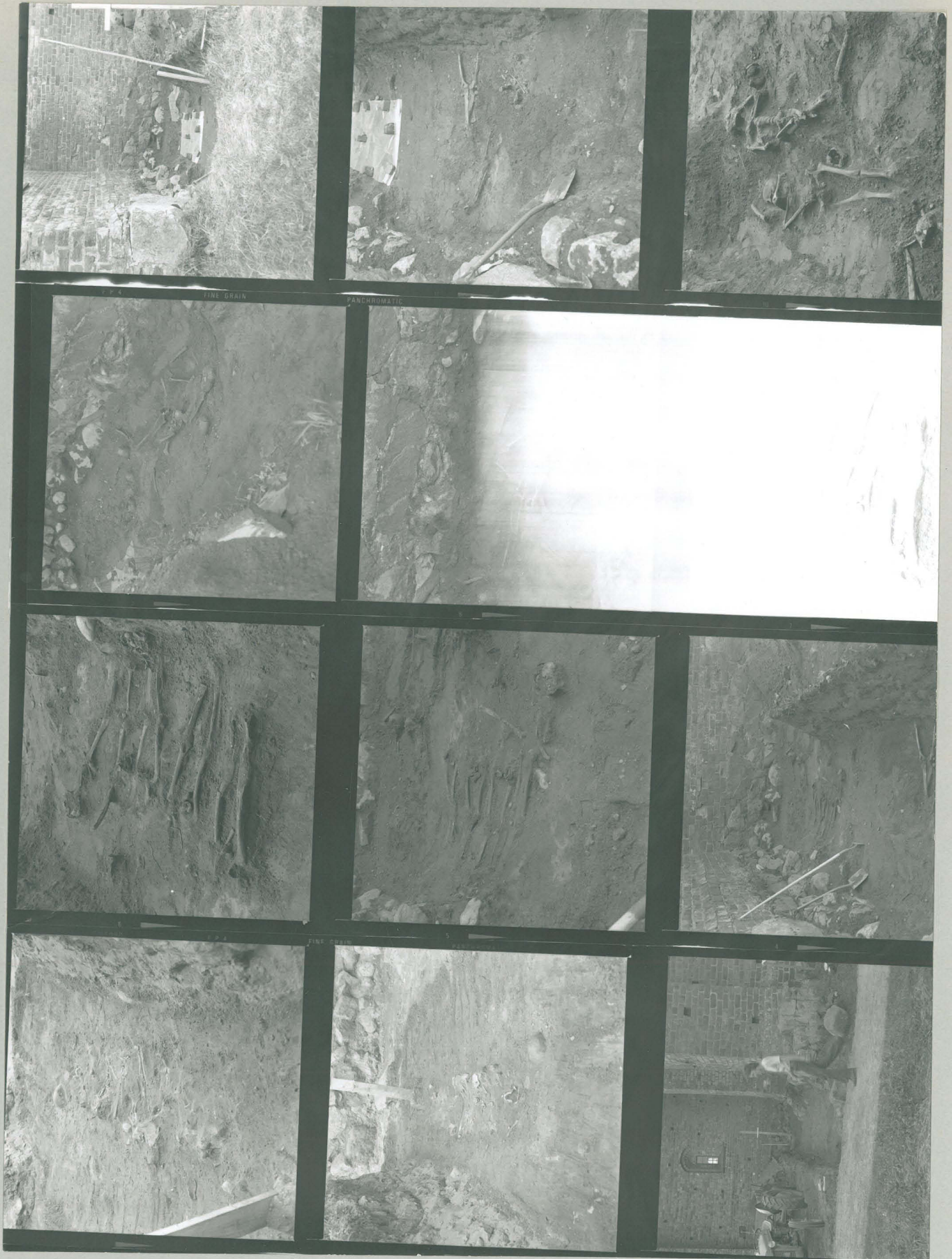
RAKENUSJÄÄNNÖS RESTAUROINTIA ALETTAESSA
RAKENUSJÄÄNNÖKSEN KAIVAUUS JA RESTAUROINTI 1993

4
NEG, MYÖH. ARK.

Vanha kirkko rak. jäänn.

Hattula

EI SAAN

Päivi Huoppi 1975!

Valok. Markus Niemelä 1993

866801

086801

866801

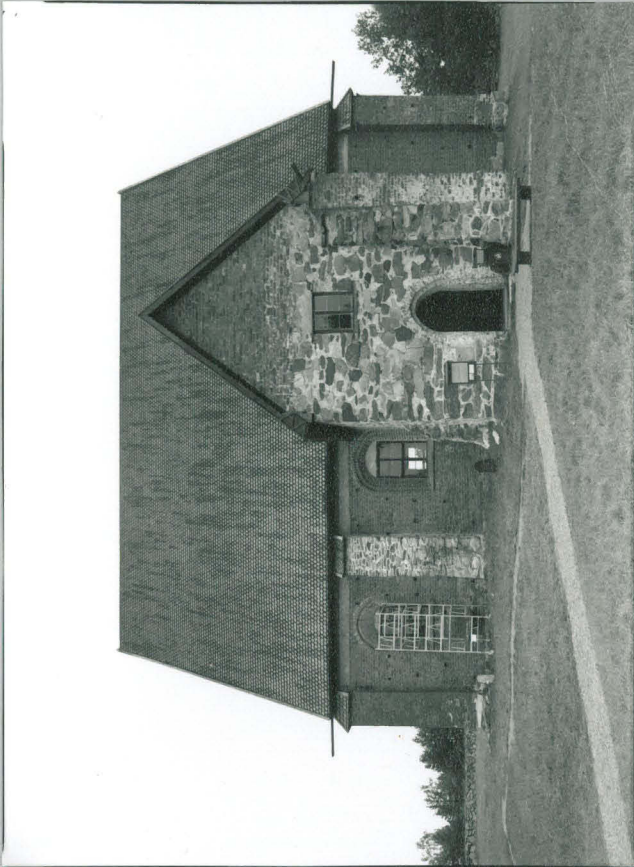
677801

HATTULAN KIRKKO

RAKENNUSJÄÄNNÖKSEN KAIVAUS JA RESTAURINTI 1993

HATTULA

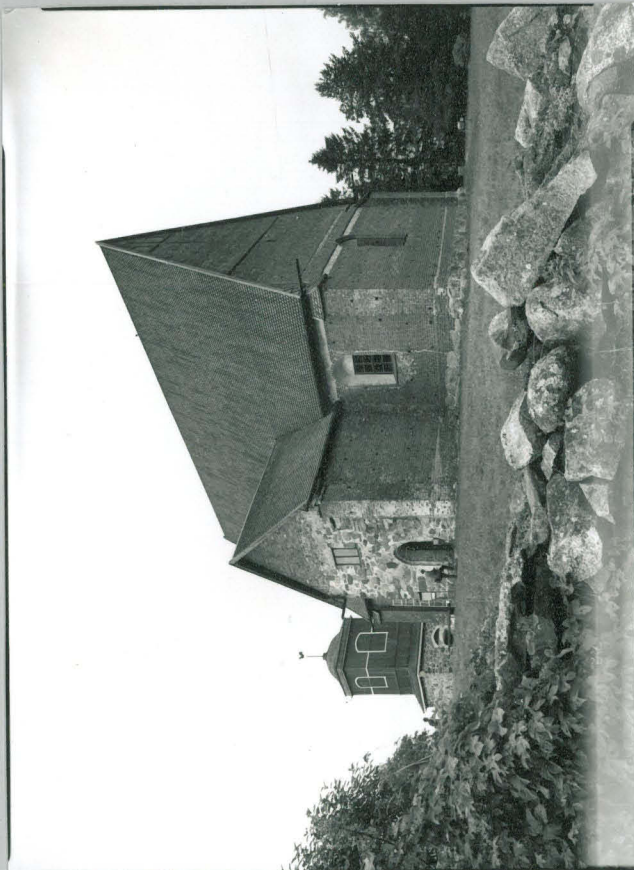
7

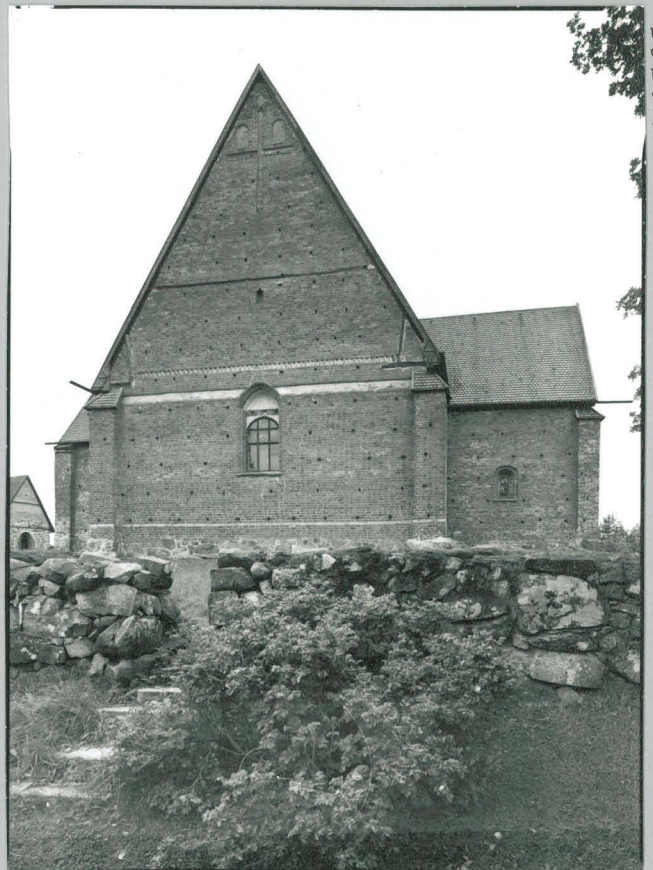
1087801

108784

1087801

108783

HATTULAN KIRKKÖ

HATTULA

RAKENNUSJÄÄNNÖKSEN KAIVAUUS JA RESTAUROINTI 1993

8

RAKENNUSJÄÄNNÖS RESTAUROINNIN AIKANA

HATTULAN KIRKKO

RAKENNUSJÄÄNNÖKSEN KAIVAUS JA RESTAUROINTI 1993
RAKENNUSJÄÄNNÖS RESTAUROINNIN PÄÄTTYESSÄ

HATTULA

9

